

Гене́за української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX–XX століть (закінчення)

Світлана ХВАТКОВА, Галина ОНУФРІЄНКО

Соціолінгвістична класифікація слов'янських мов О. Ткаченка

Незвичайну і цікаву періодизацію слов'янських мов запропонує О. Ткаченко. Передусім учений виділяє соціолінгвістичні типи мов:

- 1) одноосібна мова (яка збереглася в пам'яті її останнього носія, здатного її відтворити);
- 2) частково-генераційна (вимираюча мова найстаршої генерації її носіїв);
- 3) частково-етнічна мова (мова так званої неповної нації);
- 4) частково-територіальна мова (мова, яка не одержала статусу державної);
- 5) повнотериторіальна мова (державна мова);
- 6) позатериторіальна мова (мова, знання якої поширилося за межами етнічної території).

Спільне і відмінне у концепціях провідних науковців

Мовознавці	Загальна характеристика концепцій	Спільні погляди мовознавців	Відмінне у поглядах мовознавців
Ю.Шевельов, О. Горбач, Г. Півторак, Ю.Карпенко, В. Німчук, О. Царук	Українські вчені-мовознавці, які обстоювали ідею самостійного розвитку української мови, а не її діалектного походження від російської мови.	1. Історія української мови починається від прасло в'янської доби. 2. Існування спільно східно-слов'янського етапу в історії української мови. 3. Окремою є доба XI–XIII (XIV) ст. 4. Окремою є доба XIV(XV) — XVIII ст. 5. Новоукраїнська доба настала в кінці XIII ст. Або на поч. XIX ст. 6. Поодиноким є виділення індо-	1. Ю. Шевельов наголошує на тому, що українська мова починає своє існування від VII ст. — протоукраїнська мова (VII–XI ст.). 2. За О. Горбачем, від 500/800–900/1000 рр. функціонує протосхідно-слов'янська доба, а українська мова виникає у її двох діалектах у XI/XII–XV ст. 3. За Ю. Шевельовим, доба нової української мови розпочинається в XIX ст., а за класифікацією В. Німчука — в XVII ст. 4. Найбільш схожі

		<p>європейського та балто-слов'янського етапів. Проте період середньоукраїнської мови інтерпретується і звідси називається порізнному. Неоднаково іменується період нової української мови.</p>	<p>класифікації Ю. Шевельова та Ю. Карпенка, але останній починає свою періодизацію від праслов'янської мови (кінець 2 тис. до н. е.) і виділяє період існування спільносхіднослов'янської мови (IV–X ст.) 5. О. Царук заперечує тріалістичний розподіл слов'янських мов, пропонуючи дуалістичну дистрибуцію, за якою українська мова більше наближена до польської, білоруської, а не до російської.</p>
<p>М.Максимович, П.Житецький, О. Потебня</p>	<p>Українські вчені-мовознавці XIX ст., вступали у дискусії з російськими мовознавцями, обстоюючи автох-тонність української мови.</p>	<p>1. Українська мова почала формуватися на території Південної Русі у X–XI ст. 2. Розвинулася з наріччя, на одне з яких розпалася спільноросійська мова у X–XI ст. 3. У Київській Русі панував звуковий тип наріччя, характерний для Галичини.</p>	<p>За М. Максимовичем, час формування української мови — X–XI ст., а за версією О. Потебні, розподіл руської мови відбувся перед XI ст.</p>
<p>М. Погодін, О.Соболевський</p>	<p>Російські вчені-мовознавці XIX ст. наголошували на тому, що в стародавньому Києві та на Київщині жили до татаро-мон-гольської навали росіяни.</p>	<p>1. До кінця XIV ст. у Києві жили росіяни. 2. Київський говір належить не до української мови, а до</p>	<p>—</p>

		російської. 3. Українська мова розвинулася від російської мови, почала самостійне існування з XV ст.	
Ф.Медведев, М.Жовтобрюх, Ф.Філін	Радянські науковці, які висунули офіційну усталену концепцію радянської історіографії.	XIV ст. — початок самостійної історії східнослов'янських народностей та їхніх мов.	М. Жовтобрюх наголошує на тому, що в межах єдиної давньоруської мови розвивалися з другої пол. XII–XIII ст. діалектні риси інших мов, як наслідок — відмежування північно-східної діалектної зони від південно-західної.
О.Шахматов, А.Кримський, Л.Булаховський	Учені-мовознавці XX ст. наголошують на розвитку української мови на основі російської.	1. Малоруська мова походить із спільноруської мови. 2. Існував період східнослов'янської єдності. 3. Процес розпаду колишньої східнослов'янської єдності на діалекти, говірки.	1. А. Кримський називає українську мову південно-руською, формація якої починається у XII ст. 2. За О. Шахматовим, українська мова виникає після розпаду давньоруської мови у XIV ст., що було пов'язане з поділом Київської Русі на кілька князівств. 3. За періодизацією Л. Булаховського, існував період східнослов'янської єдності (IX–X ст.), у А. Кримського — праруська єдність (до IX ст.), у О. Шахматова — спільноруська прामова.

На думку вченого, українська мова є частково-етнічною у Східній Україні та повноетнічною, але поки що частково-територіальною, що, проте, поступово перетворює її на повнотериторіальну державну мову з повноцінним функціонуванням у Західній Україні. Парадоксально, але попри чисельність населення 48 млн осіб, українська мова залишається і сьогодні частково-етнічною. Домінування на території України російської мови спричинило

недоформованість мови та пригнічене становище українського народу. Спорідненість української та російської мов дала можливість панівній верхівці Росії впродовж тривалого часу зображати українську мову у вигляді провінційного різновиду російської, властивого лише «неосвіченим селянам», і під цим приводом придушувати її розвиток [27].

Порівнюючи різні концепції, можна зробити висновок, що радянські вчені датували народження української мови XIV ст.; мовознавці XIX–XI ст., а більшість сучасних українських науковців наголошували на тому, що українська мова почала самостійно функціонувати від кінця VI століття. Матеріали таблиць засвідчують різноманіття концепцій, гіпотез і поглядів на проблему походження української мови та генеалогічну дистрибуцію слов'янських мов.

Проблема походження української мови у працях зарубіжних учених

До питання походження української мови звертаються й іноземні вчені. **Є. Классен** у своїх працях розшифрував кілька слів на могилі античного царя Енея, його ж слова, викарбувані на мармурі «Ой, дорогі, хороші» (українською мовою).

Прекрасні українські пісні, колядки, шедрівки є дохристиянського походження (язичницькі) і підтверджують давнє походження української мови. Учені вважають, що пісні «А ми просо сіяли» щонайменше 2 тис. років. Показовими є приспиви стародавніх українських пісень типу:

*Дана, Шіди, ріді,
Шіди, ріді,
Шіди, ріді –
Дана!,*

на підставі яких історик С. П. Знойко доводить, що Ші (Сі) нім. *Sie* закарп. Си — це «вона», «вони»; Ді — «діяти», «творити» Інд. *Ahe* — «дію»; Рі — «річка», Інд. — рі, рей «ринуть».

Отже, приспів «Дана, шіди, ріді, Дана» означає «Дана (богиня води, дощу, одруження, смерть), діє, творить, річку творить»? [16].

Російський історик О. Чертков пише, що скіфів («росів») — праукраїнців (на заході аж біля Рейну називали «украми»), готи землю цих укрів називали Українською.

Саме росіянин О. Чертков у середині XIX ст. доводив у працях, що пелаги ще у 1570 р. до н. е. називали хліб «паланицями» («Это *паланицы* малороссиян; они еще и теперь называют так особого рода пшеничный хлеб») [17].

Чеський учений П. Шафарик пише, що назви «роси», «руси» вживалися стосовно праукраїнців у III ст. н. е. [18].

Українська мова і санскрит: сучасний погляд

Історія української мови сягає глибини віків. Часто стверджують, що українська мова, ймовірно, була основою (ядром) інших слов'янських, бо і територія сучасної України є прабатьківщиною Слов'янщини. Низка українських учених (історики, етнографи, українознавці) вважають, що українська мова походить від санскриту. Існує гіпотеза, що родоначальником усіх європейських мов є не давньогрецька, латинська або давньоєврейська мови, а давньоіндійська мова Вед (санскрит). Українська мова має спільні слова з цією мовою, бо одна і друга входили в одну спільноіндослов'янську мову.

Концептуальні ідеї провідних мовознавців

№	Мовознавець	Століття	Концептуальні ідеї	Джерела	Спільні погляди
1	М. П. Погодін, російський історик, журналіст за фахом, академік	XIX	Територію Київської Русі до кінця XV ст. заселяли росіяни; українці прийшли з Прикарпаття у кінці XV ст.; українська мова походить від	Стаття «Записка о древнем языке русском» (1856)	І. Соболевський

			російської.		
2	І. О. Соболевський, російський мовознавець, академік	XIX	Антинауковий висновок про належність київського говору не до української, а до російської мови.	Доповідь «Как говорили в Киеве в XIV и XV веках» (1883)	М. П. Погодін
3	М. О. Максимович, український учений-правознавець, історик, фольклорист, мовознавець	XIX	Автохтонність українського населення у Київській Русі; українська мова сформувалася на Південній Русі в X–XI ст.	Стаття «Филологические письма» (1856)	П. Г. Житецький, О. О. Потебня
4	П. Г. Житецький, український філолог	XIX	«У Давньому Києві і в Галичині панував звуковий тип одного й того ж наріччя»	Доповідь «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках» (1883)	В. Б. Антонович, М. П. Дашкевич
5	О. О. Потебня (1835–1891), український мовознавець, прихильник методу порівняльно-історичного дослідження	XIX	Українська мова існувала за часів Київської Русі, а поділ руської мови старовинніший за XI ст.	«К истории звуков русского языка» (1876)	М. Максимович, П. Г. Житецький
6	І. Огієнко, митрополит Іларіон (1882–1872) — мовознавець, перекладач, з 1919 р. організатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. Від 1918 р. Міністр освіти в уряді УНР	XX	На своїй прабатьківщині слов'янська мова розпалася на окремі говори, які в процесі свого розвитку вирости в окремі слов'янські мови; на сході слов'янства не могло бути однієї руської мови.	«Складня української мови» (1–2 тт. 1937–1938), «Історія української літературної мови» (1950)	М. Грушевський
7	Г. П. Півторак (нар. 1935 р.), доктор філологічних наук (1990 р.). Старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України (1978 р.)	XX	«Рубіж XI–XII ст. можна умовно визнати початком самостійної історії української мови як мови українського народу»	«Українці: звідки ми і наша мова» (1993)	Ю. Шевельов

8	Ю. О. Карпенко, український лінгвіст	XX	Поділив історію української мови на шість етапів; розвивалася самостійно, починаючи з XI ст.	Стаття «Українська гіпотеза» (1993)	Г. П. Півторак, Ю. Шевельов
9	Л. Булаховський (1888– 1961), мовознавець, 1936 р. доктор філологічних наук, у 1939 р. обраний дійсним членом АН України. Від 1952 р. член Президії АН України, голова Українського комітету славистів (1957–1961)	XX	Виділив період східнослов'янської єдності (IX–X ст.), наголошував на тому, що розпад цієї єдності був поступовий, імовірно, ще у XIII ст. предки українських та білоруських говірок становили відносно щільність.	«Питання походження української мови» (1956)	Ф. П. Філін
10	Ф. П. Філін (1902–1982), директор Інституту російської мови АН СРСР	XX	Офіційна усталена концепція радянської історіографії, згідно з якою, XIV ст. — початок самостійної історії східнослов'янських народностей та їхніх мов.	«Образование языков восточных славян» (1962)	Ф. Медведєв, О. Шахматов
11	О. О. Шахматов (1864–1920), російський філолог, академік Петербурзької АН (1894)	XX	Висунув концепцію «Пра-руської єдності», спільноукраїнська прмова ще до IX ст. розпалася на два наріччя. У XI–XII ст. наріччя поділилися на три групи.	Стаття «К вопросу об образовании русских наречий»	Б. М. Ляпунов, Д. М. Уманов
12	Ю. Шевельов (псевдонім Юрій Шерех, 1908–2002), президент ВУАН (1959–1961, 1981–1986)	XX	Давньокиївська мова не існувала, а східнослов'янські мови розвивалися безпосередньо з різних діалектів праслов'янської мови, починаючи від VII ст.	«Чому общерусский язык, а не вечно руська мова?» (1993)	Ю. Карпенко

Справді, в українській мові ціла низка слів вимовляється як давньоіндійські слова. Це підтверджують словники, у яких зіставляються слова середньоукраїнської мови і санскриту, пор.:

Українська мова	Санскрит	Українська мова	Санскрит
багато	Багута	жінка	джані
будити	Буд	кара	кара
видіти	Видіта	кіл	кіл
грива	Грива	кут	кута
дерево	Дараво	мара	мара
див	Див	мати	матар

Соціолінгвістичний аналіз

У процесі досліджень було також розроблено й проведено соціолінгвістичний експеримент із метою виявлення ступеня обізнаності українців із проблемою походження української мови та її періодизації. Експеримент змодельовано за сучасними вимогами [28, с. 11–12]. Вибір респондентів для дослідження було обрано з урахуванням таких біологічних і соціальних факторів, як *вік, стать, освіта, спеціальність*. Місце народження було задане — це м. Запоріжжя. Фактор освіта у проведеному експерименті мав дві градації: *вища* та *середня* освіта. Об'єктом нашого дослідження є рівень обізнаності респондентів із зазначеною проблемою. Нижня вікова границя респондентів — 15–17 років (час вступу до ВНЗ), вища — 50 років, а тому віковий масив поділено на дві підгрупи: 15–22 роки та 23–50 років.

Рівень обізнаності індивіда суттєво залежить і від такого соціального фактора, як *спеціальність*. Цей фактор у нашому експерименті має три градації: гуманітарний, економічний та технічний напрями освіти. Серед респондентів із гуманітарним напрямом освіти в експерименті взяли участь слухачі підготовчих курсів та відділення ВНЗ і студенти першого курсу спеціальностей «Переклад», «Дизайн» та «Міжнародні економічні відносини», а також педагоги, лікарі, юристи. Групу респондентів з економічним напрямом освіти репрезентували слухачі підготовчих курсів та відділення і студенти першого курсу спеціальностей «Фінанси і кредит», «Менеджмент», а також економісти, бухгалтери. Група з технічним напрямом освіти — це слухачі підготовчих курсів і студенти першого курсу спеціальності «Енергомеханічне обладнання енергоємних виробництв», «Підійомно-транспортні машини», а також інженери, електрики.

В опитуванні взяло участь 354 особи. Дані було зібрано методом анкетування, учасникам якого було запропоновано відповісти на 10 запитань, серед яких були і теоретичні (наприклад: 1. До якої мовної родини належить українська мова? 2. Яких українських науковців-дослідників історії походження та періодизації української мови ви можете назвати? 3. Періодизація якого українського лінгвіста нині вважається провідною та коли, на думку цього вченого, українська мова почала свій розвиток? 4. Відколи починає функціонувати нова українська мова і з твором якого українського письменника це пов'язано? 5. Кого і чому вважають основоположником *нової літературної* української мови? тощо), і ті, що передбачають наведення власної думки (наприклад: 1. Висловіть свої міркування щодо новаторської класифікації слов'янських мов, запропонованої О. Царуком? 2. Обґрунтуйте, чи є доцільним подальше вивчення історії, походження, розвитку й періодизації української мови?). Для відповідей пропонувалося 10–15 хвилин.

Опрацювавши та проаналізувавши отримані результати, ми дійшли висновку, що фактично всі респонденти цікавляться і хотіли б знати генезу і час зародження української мови та висловили переконаність у потребі подальшого студіювання цієї проблеми. Все ж, аналіз відповідей засвідчив недостатній рівень обізнаності респондентів із цією проблемою. Серед дорослих простежується не вищий за студентство рівень орієнтації у цьому питанні, про що і свідчить процентне відношення, яке не досягає 50-відсоткового бар'єра.

Детальніше проаналізуємо результати опитування. Фактори освіта, спеціальність та вік виявилися найсуттєвішими. Відсоток правильних відповідей респондентів-гуманітаріїв, як і передбачалося, досяг вищої цифри — майже 50%. У свою чергу серед студентів-гуманітаріїв розмежовуються відповіді згідно напрямків: переклад, міжнародні економічні відносини, дизайн. Найвищий рівень орієнтації у проблемі, як ми і передбачали, виявили студенти-перекладачі — 56%, серед яких чимало студентів продемонстрували 70–90-відсоткове знання проблеми.

Студенти-міжнародники виявили обізнаність із половиною запропонованих питань, що може свідчити як про ерудованість деяких респондентів, так і про різний рівень освіченості; у групі студентів спеціальності «Дизайн» цей відсоток значно менший — 24,7%, хоча і серед них виявились обізнані з цією проблемою особистості, які дали правильні відповіді на 60–70% запитань. На друге місце за кількістю правильних відповідей потрапили студенти економічних спеціальностей (43,3%), на третє — слухачі підготовчих курсів (40,7%), на четверте — студенти технічних спеціальностей (35%). Слабку орієнтацію у проблемі виявили опитані дорослі (28,7%), що можна пояснити

насамперед тим, що вони навчалися і виховувалися за радянських часів. За соціолінгвістичної ситуації, створеної радянською мовною політикою, міжнародною мовою спілкування була лише російська.

Доцільно зазначити, що більшість респондентів заперечує можливість діалектного розвитку української мови від російської і пов'язує цю псевдоконцепцію з російським імперським неокласицизмом, із пануванням радянської ідеології на території нашої країни. Ус і без винятку учасники опитування висловили необхідність подальшого вивчення, насамперед у школі, проблеми походження та періодизації української мови, розуміючи, що українці не будуть повноцінною і незалежною нацією, доки не усвідомлять повагу до рідної мови й не знатимуть її на високому рівні. Переважна більшість респондентів усвідомлює, що має недостатній рівень знань з цієї проблеми, а студент спеціальності «Переклад» висловив упевненість у доцільності подальшого й поглибленого вивчення проблеми походження та періодизації української мови, бо *«це необхідно для кращого розуміння ментальності та психотипу української нації, крім того, завдяки цьому з'явиться можливість зрозуміти, хто з європейських народів є ближчим до українців»*. Зрозуміло, що більшості опитаних студентів, які здобувають у ВНЗ нефілологічні спеціальності, невідомі но-ваційні погляди у сучасній лінгвістиці через специфіку одержуваного фаху.

Отже, матеріали та результати проведеного дослідження дають підстави зробити низку актуальних висновків:

1. Дослідження в історичному вимірі проблеми походження та періодизації української мови лишається на часі, оскільки ще й досі не напрацьовано єдиних та абсолютно точних, доказових і переконливих поглядів і відповідей.
2. Співіснування різних наукових концепцій та гіпотез є також свідченням актуальності, складності та перспективності дослідження цієї важливої проблеми, розв'язуваної не одне століття.
3. Порівняльний аналіз запропонованих науковцями XIX–XX ст. концепцій та гіпотез про походження української мови переконує, що в поглядах є чимало спільних і схожих позицій, проте є й відмінні погляди, які свідчать про оригінальний та новаторський підхід учених до розв'язання цієї актуальної проблеми.

Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили мовознавці Півдня України, зокрема Олександр Царук та Юрій Карпенко.

5. Опрацювання теоретичних надбань українських мовознавців сприятиме вдосконаленню лінгвістичної компетентності та допоможе досягнути феномен української мови в європейському контексті [29] і на загальнослов'янському тлі [30; 31] та усвідомити дистрибуцію слов'янських мов.

Поглиблене вивчення і розв'язання проблеми походження української мови та її становлення як самобутньої лінгвістичної системи на основі аналізу і відомих, і нових історичних, етнографічних, антропологічних мовних факторів дасть змогу об'єктивно осмислити її унікальність, місце, значення і роль серед інших слов'янських та європейських мов, а відтак, сприятиме формуванню ґрунтовної генеалогічної класифікації слов'янських мов, що обов'язково знайде віддзеркалення у змісті відповідних навчальних дисциплін та в методиці викладання слов'янських мов.

Історія українського народу й української мови надзвичайно багата і давня, справді гідна великої нації. Її немає потреби прикрашати, посилювати якимись міфами і вигадками, відсувати вглиб тисячоліть аж до кам'яного віку. Це абсолютно не посилює її значущість. У кожному випадку, шукаючи наші прадавні корені, історичні витоки, мовні аналогії і спільноти, варто відштовхуватись від того, що українці — це частина слов'янського світу, а українська мова — одна зі слов'янських мов, вона має прямі, непрямі, опосередковані спільні моменти з іншими мовами слов'янського і неслов'янського світів.

* Закінчення. Початок у № 11 за 2006 рік.

Література

1. Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О. Проблема походження й періодизації української мови в концепціях і гіпотезах XX століття: 3б. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Державна етнопольна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України» / Під заг. ред. М. В. Дед-кова. — Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005.
2. Житецький П. Г. Очерк звуковой истории малорусского наречия. — К., 1876.
3. Потебня А. А. К истории звуков русского языка. — Воронеж, 1876.
4. Півторак Г. П. Українці — звідки ми і наша мова. — К., 1993.

5. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. — К.: Наук. думка, 1991–1998. — Т. 1.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — К., 1995.
7. Історія української мови: Хрестоматія / Упор. С. Я. Єр-моленко, А. К. Мойсеєнко. — К.: Либідь, 1996.
8. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Машинопис. резюме доповіді на II Конгресі МАУ. — Львів, 1993.
9. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських // Зібрані статті: В 3 т. — Мюнхен, 1993. — Т. 3.
10. Півторак Г. П. Хронологічні межі формування української мови як мовної системи // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. — К., 1995.
11. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза // Мовознавство. — 1993. — № 5. — С. 8.
12. Німчук В. В. Аспекти дослідження етноглотогенезу українців // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. — К., 1995.
13. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. — 1998. — № 1. — С. 3–15.
14. Шевельов Ю. Чому общеруський язык, а не вічно-руська мова? — К., 1994.
15. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998.
16. Загнітко А. П., Островська Л. О. Сучасне українське ділове мовлення: Навч. посіб. — Донецьк: ДІТБ, 2001.
17. Чертков О. Пелазги — фракийские племена, населившие Италию. — М., 1853.
18. Шафарик П. Славянские древности. — М., 1848.
19. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. — К., 1956.
20. Медведєв Ф. П. Історична граматики української мови: Короткий нарис. — Харків, 1955. — Ч. 1.
21. Шахматов О. О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської стародавньої українщини XI–XVIII вв. // Короткий нарис історії української мови. — К., 1924. — С. 7–14.
22. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Там само. — С. 94–95, 97–112.
23. Бузук П. Нарис історії української мови: Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії. — К., 1927.
24. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка; Шахматов О. О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської стародавньої українщини XI–XVIII вв. // Короткий нарис історії української мови. — К., 1924.
25. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language. — Heidelberg, 1979. — P. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.
26. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. — М.-Л., 1972. — С. 339–356.
27. Ткаченко О. Б. До соціолінгвістичної класифікації мов у її слов'янській специфіці і динаміці // Мовознавство. — 2005. — № 3–4. — С. 63–68.
28. Дьяконова И. В. Иноязычное слово: социопсихо-лингвистический аспект исследования: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02.19. — Пермь: Пермский гос. ун-т, 2002.
29. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті // Мовознавство. — 1998. — № 2–3. — С. 91–97.

30. Онуфрієнко Г. С. Філологічна парадигма сучасної юридичної освіти в Україні // Право і лінгвістика: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. — Сімферополь, 2004. — Ч. 1. — С. 111–118.

31. Онуфрієнко Г. С. Сучасна українська мова: Програма навчальної дисципліни для студентів гуманітарного факультету. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2005.